

UDK 821.163.4(497.6).09-311.6 Pištalo V.

Primljeno: 02. 02. 2019.

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Amel Suljić

UTOPIJSKE I IDEOLOŠKE PREDODŽBE U ROMANU *MILENIJUM U BEOGRADU VLADIMIRA PIŠTALA*

U ovom se radu na primjeru romana Vladimira Pištala *Milenijum u Beogradu* analiziraju predodžbe i stereotipi predstavljeni kroz imaginarije socijalističke Jugoslavije i Srbije odnosno Beograda 90-ih godina koji se ne mogu odvojiti od globalnih kulturalnih i ideoloških konjunktura. Preciznije, razmatraju se funkcije i načini konstrukcije utopijskih i ideoloških slika o periodu koji pokriva posljednje dvije dekade prije milenijuma te se pokušavaju, iz književnoimagološkog motrišta, osvijetliti mehanizami i funkcije prezentacije/demistifikacije jednog historijskog perioda.

Ključne riječi: Vladimir Pištalo; *Milenijum u Beogradu*; književna imagologija; utopijske i ideološke predodžbe; stereotipi; granica; nacionalizam; globalizam.

UVOD

Imagološka analiza romana *Milenijum u Beogradu* izvedena je u ovome radu na osnovu teorijskih postavki o utopijskim i ideološkim autopredodžbama i heteropredodžbama. Prije nego što se upustimo u analizu odabranog narativa, smatramo da je bitno istaknuti neke od osnovnih pretpostavki književnoimagološkog pristupa tekstu. Najprije, važno je naglasiti da se suvremena književna imagologija ne bavi predodžbama o Drugom¹ u smislu kataloškog reprezentiranja ili dokazivanja istinitosti ili lažnosti slike već da nju u prvom redu zanima *način konstrukcije* neke predodžbe (ili slike)². Polazeći od postavki mađarsko-njemačkog sociologa Karla Mannheima (usp. [1929] 1936) Vladimir Gvozden pojašnjava da je *utopijska* svijest ona koja nije homogena sa *bićem* koje tu svijest okružuje. Utopijska slika kreira se na individualnoj razini, jednim kritičkim stavom. Naime, *ona predstavlja vid namernog napuštanja vlastite „kulture“ da bi se ona kritikovala* (Gvozden 2005: 14), dok *ideološke* autopredodžbe i heteropredodžbe daju *nekakav lažni identitet, odnos istovetnosti između narativnog „ja“ i vlastite ili tuđe kulture* (isto). Kada govorimo o autopredodžbama utopijskog predznaka takva slika se kreira na individualnoj razini, jednim kritičkim i analitičkim pristupom koji podrazumijeva i komparaciju – mišljenje koje proizilazi iz sistema razlika i vodi ka objektivnijem sagledavanju stvarnosti koja okružuje pojedinca. S druge strane, najtipičniji vid ideološke predodžbe je stereotip koji se definiše kao predodžba koja u najkraćem mogućem obliku, koristeći adjektivizaciju koja zamjenjuje suštinu, kreira *okamenjene* forme neprikladne za realno i široko posmatranje jednog društva (usp. Pageaux 2009: 31).³

¹ Pojam Drugo u imagološkom smislu uvijek označava kolektivno Drugo – društvo, naciju, grupu.

² Pojam koji se najčešće koriste u imagologiji jeste imagološka slika (lat. imago) koju Daniel-Henri Pageaux definiše kao sliku koja *proizilazi iz svijesti, ma kakva neznatna ta svijest bila, o nekom Ja u odnosu na Drugog, o nekom Ovdje u odnosu na Drugdje. Slika je, dakle, književni ili neknjiževni izraz značenjskog raskoraka između dvije vrste kulturne stvarnosti. Ili: slika je predodžba neke strane kulturne stvarnosti kojom pojedinac ili grupa koji su je oblikovali (ili koji je dijele ili promiču) otkrivaju i tumače kulturni i ideološki prostor u kojem su smješteni* (Pageaux, prema Dukić i ostali 2009: 127). U okviru imagološke slike razlikujemo pojmove autopredodžbe koja se definiše kao predodžba određenog društva o sebi, ili pojedinca u tom društvu, naciji ili grupi kojoj pripada, i heteropredodžbe kao predožbe o Drugom, o drugoj naciji ili grupi (o ovim tipovima slika opširnije u nastavku uvodnog dijela).

³ Sterotip je, kako navodi Daniel-Henri Pageaux, *signal koji nas automatski upućuje na smo jedno moguće tumačenje (...) inidicija jednoznačne komunikacije* ali, njegova važnost ogleda se u tome što stereotip „*pruža minimalan oblik informacije za maksimalnu, najmasovniju moguću komunikaciju*. Istovremeno, on je i *iskaz tzv. kolektivnog znanja koje sebe smatra valjanim u bilo kojem povijesnom trenutku* (2009: 131).

Nadalje, važno je istaknuti da se autopredodžbe i heteropredodžbe ne pojavljuju u čistom, nezavisnom obliku, već je vrlo često po srijedi međusobno preplitanje i neki vid implicitnog dijaloga. I kada se javljaju kao imaginiranje Drugog predodžbe su svojevrsni govor o sebi. Kako ističe Daniel-Henri Pageaux: *Ja promatram Drugog, ali ta slika prenosi također i neku sliku o meni samom. Nije moguće izbjeći da se slika o Drugom na individualnoj (pisac), kolektivnoj (društvo, zemlja, narod) ili polukolektivnoj (obitelj mišljenja, „misao“) razini ne pojavljuje i kao negacija Drugog, kao dodatak, produžetak mog vlastitog tijela i mog vlastitog prostora* (Pageaux 2009: 129)⁴.

* * *

Roman *Milenijum u Beogradu* obuhvata vremenski period od početka osamdesetih, tačnije od 8. maja 1980. godine, dana u kojem je sahranjen Josip Broz Tito, pa sve do početka NATO bombardiranja Beograda 2000-te. Zahvaljujući ovom precizno omeđenom vremenskom okviru, može se ustvrditi da se ovaj roman indirektno bavi temom velikih povijesnih (ali i mitoloških) lomova i svršetaka. S jedne strane, opisuje se kraj jednog društvenog poretka koji je na presudan način oblikovao period odrastanja protagonista romana, dok se s druge strane, uvodi teološka tema smaka svijeta. Naime, kako je sam autor pojasnio, milenijum se u hrišćanskoj mitologiji tumačio kao kraj ili smak svijeta i povratak Hristosa, a upravo su tu zadnju dekadu mnogi u ljude u Srbiji doživjeli kao uvod u apokalipsu (usp. Jasić 2011).

Kroz slojevitu romaneskenu strukturu isprepliću se dvije osnovne teme. Prva tema o nastanku i razvoju Beograda iskazana je ponajviše u formi snoviđenja glavnog junaka i prikaza Beograda kroz živote kako njega i njegovih prijatelja, tako i kroz reminiscencije na pretke koji su živjeli u tom gradu u prvoj polovini 20. stoljeća i

⁴ Ovakvo imagološko stajalište nadovezuje se na studiju Paula Ricoeura *Sopstvo kao drugi* u kojoj je drugost konstitutivna sastavnica osobnog identiteta, i to onog njegovog najpromjenjivijeg dijela koji Ricoeur naziva *ipseitetom*. Govoreći o razlici poredbe s Drugim i njegovog postajanja dijelom sopstva, Ricoeur kaže: *Sasvim je drugačije ako se dovedu do para drugost i sopstvo. Naš naslov naglašava jednu drugost koja nije – ili nije samo – rezultat poređenja, jednu drugost koja bi mogla da bude konstitutivna za samo sopstvo. „Sopstvo kao drugi“ od početka naglašava da „ipseitet“ sopstva implicira „alteritet“ do tog stepena da se jedno ne može misliti bez drugog, da prije jedno prelazi u drugo, kako bi se reklo hegelovskim jezikom* (Ricoeur 2004: 10). Na sličan način odnos identiteta i alteriteta, identitologije i imagologije, promišlja i Alain de Benoist kada piše da je *naš identitet također oblikovan kontaktima s drugima, načinom kojim mi gledamo na druge i načinom kako drugi gledaju na nas. (...) Identitet se oblikuje također u svezi s identitetima drugih ljudi. Po svojoj prirodi svaki je identitet uvelike dijaloške naravi. Ako kažemo da je svaki identitet dijaloške naravi, onda to znači da je i „onaj drugi“ dio mog identiteta, jer „onaj drugi“ meni omogućuje da zamislim i ostvarim sebe* (Benoist 2014).

između dva svjetska rata. Druga tema vezana je za glavnu priču autodijegetskog pripovjedača Milana Đorđević, koji se u narativu uvodi i kao svjedok ali i hroničar i/ili historičar. To je priča o odrasatnju jedne generacije (koju u romanu utjelovljuju Milan i njegovi najbolji prijatelji i životni saputnici: Boris, Bane, Zora i Irina) u Beogradu u doba socijalizma, te o njihovim zrelim godinama u ratnom periodu i vremenu tzv. postsocijalističke tranzicije. Već sam naslov romana sugerira da će prostorno-vremenska organizacija biti od presudnog značaja za ovaj narativ, no za interpretativni okvir ovog rada bitno je usmjeriti pozornost na vremesni okvir recepcije / čitanja ovog narativa. Baš kao što i vrijeme iz kojeg Vladimir Pištalo piše ovu pripovijest na poseban način oslikava predstavljeni romaneskni svijet i opisani vremenski period, tako i vrijeme iz kojeg se čita ovaj narativ može generirati značenja koja nužno nisu bila dio tzv. autorske intencije⁵. No, neovisno o izboru *ključa* za čitanje ovog narativa, uvjereni smo da ideološke, a posebno utopijske slike koje nudi ovaj narativ, osiguravaju vrlo kompleksan i višedimenzionalan prikaz prelomnog i bolnog historijskog perioda.

Ideološke predodžbe u romanu *Milenijum u Beogradu* prožete su jednim *frontalnim* – neprijateljskim – odnosom prema Drugom, za razliku od utopijskih koje, u subverzivnom odnosu prema kolektivnom imaginiranju, daju jedan slojevitiji pogled, kako na vlastiti tako i na druge kolektivite. U okviru ovog rada pokušat ćemo da se pozabavimo funkcijama i načinima konstrukcije utopijskih i ideoloških slika o periodu i iz perioda socijalističke Jugoslavije pokušavajući, iz imagoškog ugla, osvjetliti mehanizame i funkcije prezentacije/demistifikacije jednog historijskog vremena. Polazna tačka na toj liniji analize je opservacija junaka Milana Đorđevića: *Naš život u socijalističkoj Jugoslaviji nije bio tako loš ali je bio lažan* (Pištalo 2000: 30). Slijedi analiza slika iz imagoškog *fundusa* koji je otvorio prostor nacionalizmu, kao i predodžbi vezanih za Srbiju nakon raspada zajedničke države, te predodžbi u toku NATO napada s akcentom na zapadno imaginiranje Srbije i Blakana i srpsko kontraimaginiranje.

⁵ Pištalo naglašava da je roman *bio završen pre pada Miloševića i da je odmah izašao, imao bi naboj pobune*. Po mišljenju autora upravo zato što roman nudi odgovor na pitanje što se dogodilo u Srbiji 90-ih srbijanska publika ga je polako prihvatila (usp. Jasić 2011, razgovor s autorom). No, za one rođene nakon 2000-te, taj roman će biti i *sredstvo* usvajanja predodžbi o periodu socijalizma i tzv. pos-jugosloveskom razdoblju 90-ih. Budući da se u radu razmataraju upravo pitanja kreiranja fikcionalnih predodžbi na taj periodu, smatramo da je i ova treća vremenska dimenzija bitna. (usp. Jasić 2011, razgovor s autorom).

UTOPIJSKE I IDEOLOŠKE PREDODŽBE O/U SOC-JUGOSLAVENSKOM DRUŠTVU

Predodžbe o periodu življenja u bivšoj zajedničkoj državi date su u direktnim reminiscencijama centralnih junaka ili iz perspektive likova koji u različitim povodima referiraju na to vrijeme. Jugoslavenska se epoha u okvirima utopijskih autopredodžbi ne prikazuje, međutim, bez kritičko-analitičkih razmatranja. Daleko od svakog alibi-narativa za tadašnje ideologijski jednoobrazne identitete, slika socijalističke Jugoslavije je prilično kompleksna. I sam pad komunizma doživljen je u slojevitosti i paradoksu oslobađanja energije individualiteta kao pretpostavke istinskog intelektualizma ali, ujedno, i platforme za rađanje nacionalizma, a sve to u izvravnoj povezanosti sa činjenicom da Jugoslavija jeste bila bastion ideoloških predodžbi u spomenutom kontekstu fabrikovanja konfekcijskih identiteta na fonu bratstva-jedinstva, slike o idelanom društvu, nepogrešivom vođi isl. Sublimirajući sliku o bivšoj državi glavni junak Milan kaže: *Naš život u socijalističkoj Jugoslaviji nije bio tako loš ali je bio lažan* (Pištalo 2000: 30). A prema svemu što počiva na srazu između empirijskog i retoričkog on gaji duboku idiosinkraziju koja se ispoljava horizontalno, u odnosu na ukupnu društvenu klimu/ambijent, ili vertikalno, u odnosu na ideologeme i kultove među kojima je centralni kult ličnosti Josipa Broza:

Čudio sam se izgledu ljudi koji su mi krojili sudbinu. Ali čudio sam se i sopstvenim fotografijama jer se nisam osećao realnim. Nisu mi izgledale realne ni granitne zgrade po ulicama – klancima. Očekivao sam da pukne film na kome smo snimljeni i ja i Beograd, da se zgrade rasplinu u zrnasto šuštanje iza stvarnosti. Želeo sam da dohvatim vrhove zgrada, da se na ruke izvučem iz klanca ulice i da poljubim nebo. Gušio sam se. (Pištalo 2000: 30)

Centralni događaj u kome se sinegdohički zbiraju predodžbe o bivšoj Jugoslaviji je sahrana Josipa Broza, njen televizijski prijenos i slike Beograda u toku sahrane. Aludirajući na hiperrealitet samog događaja, Milan će reći: *Srce ovog grada sada je jedan leš* (Pištalo 2000: 12). S druge strane, njegova najbolja prijateljica Zora ne krijući odijum prema ideologijskoj samoglorifikaciji, koja je tim povodom doživjela svoj vrhunac, predviđa apokaliptičnu sudbinu naroda koji je u socijalizmu došao do tog stadija da su superlativi *postali način poimanja svijeta: Eto čime se hrani naša megalomanija – rekla je Zora, ne skidajući pogled sa televizora – ne gine nam pad, čija će dubina odgovarati visinama kojima se sada opijamo* (Pištalo 2000: 12).

Uporedo sa zalaskom epohe komunizma oslobađa se energija individualnosti, što u romanu prepoznajmo u Banetovom muzičkom nastupu, koji slikovito dočarava taj izvorni oblik novostečene slobode:

Sa „novim talasom“ u našem gradu se oslobodio naboj takvog entuzijazma da su se kipovi prenuli. Po beogradskim ulicama se začuo uzbuđen cvokot. Oči su iskrile. Ja sam mogao reći: ovo je nešto moje. Moj grad je konačno moj. Ovo je nešto s moje planete.

Počelo je tako što je Bane Janović uzeo orden za hrabrost iz II svetskog rata. Rasklopio je benzinski upaljač i oprljio iglu. Stegao je svoju sisu i zakačio orden na golo meso. Zaškrgutao je zubima i rekao: Hajdemo! (Pištalo 2000: 12)

Osobođena energija individualiteta kasnije se kroz likove u romanu prelila u različite forme. Milan i Zora našli su se na *svom terenu* istinski intelektualističkog pristupa životu, s kosmopolitskim i empatijskim refleksom prema Drugom, ali se isti trendovi nisu dešavali u postjugoslavenskim društvima. Energija slobode poslužila je kao pogonsko gorivo najgorih oblika šovinizma. Kako zapaža Abdulah Šarčević, pretpostavka za pojavu fašizma bila je upravo sloboda:

Tako su Nijemci obuzeti svojom ljubavlju za slobodom; sve je u njih nastalo „iz ljubavi prema slobodi“. Ali šta kaže povijest? Da se upravo kod Nijemaca u toku tridesetih godina našeg stoljeća pojavljuje neobarbarski duh, potlačiva-nje *drugih i drugog*. Princip slobodnog duha postaje tako dogmatski sistem. (...) I taj slobodni duh koji ne priznaje ništa izvan sebe, drugo i drugačije, koje se osniva na samom sebi, postaje – to je dokazala povijest novog doba – apsolutna samovolja, despocija subjektiviteta. (Šarčević 2007: 203)

Tendencija romana je da se soc-jugoslavenski dio naše zajedničke historije podvrgne demistifikaciji razgradnjom slike koja je bila dominantna (mediji, obrazovanje, film...) u tadašnjem društvu. Dekonstrukcija ideoloških prisposoba odvija se posredstvom figure Čedomira Bojovića kojeg Milan stavlja na suprotni kraj ali u istu etičku ravan sa Borisom, nacionalistom i ratnim profiterom: *Jedina razlika između njega i Čedomira bila je u tome što se Borisova koristoljubiva ideologija nije zvala komunizam nego nacionalizam*“ (Pištalo 2000: 159). Veliki dio historije Jugoslavije Milan će proći kroz Čedomirova pričanja, ali daleko od toga da ih uzima zdravo za gotovo, već uključuje druge pouzdanije ili manje pouzdane njemu dostupne

izvore, privatne povijesti i slične vidove tzv. komunikativnog ili kulturnog pamćenja (Assmann 2015: 61-70):

Za Čedomira Bojovića, treći septembar 1948. godine bio je mnogo važniji istorijski trenutak od rezolucije INFORMBIRO-a i Titovog raskida sa Staljinom. Trećeg septembra poljuljana je Čedomirova apsolutna vera u ispravnost marksizma – lenjinizma. To se desilo ovako: Čedomir je izveo jednu glumicu na večeru. Posle večere ju je poljubio u kapiji. Krenuo je rukom pod glumičinu suknju i napipao – svilene gaćice. Osećaj svile pod prstima narušio je autoritet Marksovog i Engelsovog učenja. Otkriće tog nepoznatog dela ženske garderobe korenito je potreslo Čedomirov pogled na svet. Bio je to kopernikanski prevrat. Nikad više nije bio isti čovek. (Pištalo 2000: 61)

Dakle, vrlo brzo nakon rata Čedomir preko *svilenih gaćica*, kao simbola kapitalizma, napušta egalitarne komunističke ideje i okreće se koristoljublju i konformizmu, slično kao i Boris nacionalizmu. Ove tabuizirane sastavnice zvanične samopredodžbe o Jugoslaviji postaju na određen način dio i Milanove identitetske anamneze, potvrđujući Rikerovo stajalište po kome historijski narativi ne moraju biti iskustveno proživljeni da bi se o njima mislilo i o njima pisalo:

Prema tome, ništa u stvarnom životu nema vrijednost narativnog početka; pamćenje se gubi u gustoj magli ranog djetinjstva; moje rođenje i još više moje značenje više pripadaju istoriji drugih, u ovom slučaju istoriji mojih roditelja, nego meni samom. (Ricoeur 2004: 168)

U pričanju Čedomira Bojovića i drugih aktera romana Milan fungira kao *koautorom s obzirom na smisao* (Ricoeur 2004: 168), jer se uključuje i analizira, donosi svoja viđenja i zaključke. *Izvanjskost označitelja izvanjskost je pisma*, rekao bi Derrida potencirajući rascvat značenja u značenjsku polifoniju koja zavisi od čitaatelja i u njemu zaživljuje. Znatan dio Čedomirove priče Milan ne prihvata, smatrajući je hvalisanjem, ili je u širem komparativnom kontekstu analizira izvođeci konkluzije, poput one o sličnosti između Čedomira i Borisa. Konfuziju ideološkog i utopijskog u Čedomirovim usmenim memoarima razbistri tek pripovjedačeva napast da uzdigne sebe na račun okruženja, pa i po cijenu subverzije kanonizirane ideološke predodžbe o nekim historijskim događajima, kao što je npr. prikaz oslobađanja Beograda i pokušaj silovanja jedne djevojke od strane ruskog vojnika koje je ovaj osujetio:

Rusi su za nas jugoslovenske komuniste bili pojam. Tako su nas učili. Oni su bili požrtvovana bića iz nekog višeg sveta. Uhvatio sam tog Rusa, Kolju, sa kojim sam se pre dobro slagao, za mišicu i rekao:

- Čekaj, družo. I kod nas ima ljubavi, ali ne tako...

On me pijano pogledao i zarežao:

- Jeb tvoju mać. Ja tebe oslobodil.

I tada mi se pred očima zavrteo krvavi kovitlac godina koje sam proveo u šumi.

Jeknuo sam:

- Ma koga si ti oslobodio?“ (Pištalo 2000: 58)

Generalno, zvanični odnos prema neposrednoj prošlosti u soc-jugoslavenskom društvu obilježen je *zaleđivanjem* ratnih trauma: – *Eto, moj baćo, šta su ti traume. Jugoslovenski komunizam je novcem potkupio ljude da zaborave. Novac se potrošio, komunizam propao a traume se vratile iz amnezije* (Pištalo 2000: 69). Neizlječenje trauma stvorilo je prostor za reimaginiranje koji koristi nacionalizam u potpirivanju mržnje. Dijaboličnu težinu nepregorene traume ne osjećaju oni koji pristaju uz šovinističke ideologije, za razliku od preživjelih žrtava i svjedoka koji, poput vodoinstalatera Novice, između suicida i ponavljanja prošlosti bira ovo prvo:

Na Neimaru smo imali nekog komšiju Novicu, vodoinstalatera. Kada bi se nešto pokvarilo po kući, on bi došao da to popravi. Naplaćivao je smešno malo. Bio je najtiši, najbolji čovek. On je bio nekakvo srpsko siroče koje je preživelo ustaška klanja na Baniji...

(...)

U komunizmu su Novičina sećanja bila zaleđena – nastavila je grlenim glasom Irinina majka. – Kada je počela televizijska kampanja mržnje, kada su kosti Srba poklanih u II svetskom ratu počele da se iskopavaju iz jama, vratila su se i Novičina zakopana sećanja. On je otišao u kupatilo i obesio se. (Pištalo 2000: 70)

PREDODŽBE I IDENTITET U SRBIJI 90-IH

Padom komunizma talas slobode krenuo je različitim putanjama. Jedni su, poput Zore i Milana, izabrali put utopijske slobodne misli u prostoru *graničnog*, nasuprot centralizovanom društveno-ideologijskom mainstreamu, dok su drugi, Boris i Irina npr., fiksirali *granicu* kao mjesto *fronta*, mjesto razdvajanja – rodno mjesto naciona-

lizma i stereotipnih ideoloških predodžbi. Kritičko viđenje nacionalizma dato, u najvećem dijelu, iz Milanove i Zorine vizure, srpski imagološki kompleks 90-ih godina prošlog stoljeća predstavlja kao sistem predodžbi unutar kojeg se Drugo posmatra isključivo kao neprijateljsko i prijeteće⁶. Bris takve svijesti su Borisove riječi: – *Tebe bih i razumeo ali ne one kojima advokatišeš. (...) Ko razume argumente neprijatelja i zbog nečeg drugog sem da da bi ga porazio – budala je* (Pištalo 2000: 133). Esencijalizirani tip nacionalnog identiteta poistovjećuje se sa zamišljenim granicama sopstva u svakom smislu: granica shvaćena kao front nije samo geografski, već i mentalni topos, baš onako kako zapaža Piero Zanini:

Italijanska riječ *frontiera* (kao i španska *frontera*, francuska *frontière*, engleska *frontier*) sadrži u sebi imenicu „front“; granica je front prema, okrenuta ka nečemu (protiv nečega), ka nekome (protiv nekoga). Na njoj se sukob vidi kao neminovnost. Taj front je pokretan, može neprekidno da se menja – granica je veštačka tvorevina, nastaje iz aspiracija i očekivanja jedne zajednice, dakle iz društvenih, a ne geografskih razloga. (Zanini 2002: 21)

Utopijska, dakle, percepcija Drugog, bilo da je riječ o vanjskom (heteropredodžbe) ili unutarnjem (autopredodžbe) Drugom, kada se događa na *granici* kao mjestu dodira različitosti postaje povlašteni topos kreacije i agens blagotvornih identitetskih rekonfiguracija. Kako navodi Zanini: *Kretati se ka margini, doživljavati taj prag, biti na granici – zahteva od svakog od nas spremnost i želju da steknemo iskustvo učenjem izvan navika, uverenja i predrasuda, koje svako od nas može da ima* (Zanini 2002: 12). Na sličnom tragu je i Dževad Karahasan kada kaže:

Granica je, naime, objektivnost sama jer su dva identiteta koja se na granici susreću jednako konstitutivna i jednako prisutna. U granicama se susreću dvije jedinice prostora, ili dvije jedinice vremena, ili dvije jedinice smisla, i obje te jedinice moraju svojim identitetima biti jednako prisutne, moraju u jednakoj mjeri konstituirati granicu kao mjesto svoga susreta da bi se zaista radilo o

⁶ Jezgrovitu deskripciju kolektivne identitetske matrice srbijanskog društva 90-tih godina prošlog stoljeća daje sociologinja Sandra Radenović: ...*sve one „komponente“ koje čine srž etnonacionalizma – isticanje zajedničkih mitova i istorijskih sećanja (tradicionalističke istorijske svesti), insistiranje na postojanju i/ili ponovnom otkrivanju osobene etnoistorije (a u krajnjoj instanci – izmišljanje etnoistorije), isticanje povezanosti s određenom teritorijalnom deonicom (Kosovo), a u okviru masovne, javne kulture, i to uz nezaobilazno isticanje razlika od drugih etnosa, nacija, odnosno forsiranje obrasca „prijatelj-neprijatelj“ (etnosa, nacije) – postaju odlučujuće „komponente“ izgradnje individualnih i grupnih identiteta u srbijanskom miljeu* (Radenović, Turza 2007: 370).

granici. Zato je granica dramsko mjesto par excellence jer je mjesto napetosti i zato je tako izrazito plodna. (Karahasan 1997: 109)

Dakle, *granica* je kao takva i prostor razobličavanja stereotipa i ideoloških slika, lišenih empatije i zarobljenih ideologemima *fronta* i sukoba koji vodi tome da sve što se ne uklapa u sistem dominantnih kolektivnih predodžbi o Drugom *bude izbačeno, izneto vani, preko granice obeležene brazdom* (Zanini 2002: 199). Na tom fonu Milan interpretira i ratna zbivanja u Bosni Hercegovini, potencirajući kao krajnji *etički* domet ideološkim heteropredodžbama zaposjednutog esencijaliziranog identiteta šutnju odnosno pretvaranje:

Bilo je proleće 1992. godine. Odbrojavanje za Milenijum se nastavljalo. Posle Slovenije i Hrvatske, rat u Bosni je učinio da još dublje propadnemo u zemlju. Nisam mogao više da ćutim, pa sam u nezavisnim novinama pisao antiratne tekstove. Zoru je još više od mene bolela opsada i dugo ubijanje Sarajeva. Ona se stidela za sve bestidnike. Počela je da se oseća kao saučesnik u zločinu samo zato što svakodnevno kupuje hleb i jogurt u gradu u kom se rodila. (Pištalo 2000: 132)

Kada pomislim na ono što se dešava u Sarajevu mene je sramota što sam živa – odbrusila je Zora. Šta bi hteo, da se pretvaramo da se ništa ne dešava, kao ustaše koje su nas klale u II svetskom ratu?

Boris je slegnuo ramenima:

– Pa da se pretvaramo. (Pištalo 2000: 132)

Jer, kako kaže Zanini, *poigravati se granicama može biti veoma opasno; kod njih su tragično i smešno usko povezani* (Zanini 2002: 19), a Boris, kao da parafrazira ovu misao, Zori poručuje:

Pazi se ti, Zoro, sa tvojom objektivnošću. Tvoji te neće voleti ako ih ne hvališ a njihovima ne možeš valjati, na glavu da se postaviš. Oni su protiv tebe unapred. Jermenska poslovice kaže: Ne budi most da ne bi gazili po tebi. (Pištalo 2000: 132-133)

Utopijsko mapiranje granica s mogućnošću njihova prelaska transferira se iz zbilje u san, u kome Milan postaje stanovnikom opkoljenog Sarajeva:

Ja sam i i dalje bio ja, samo što se nisam nalazio u Beogradu već u opkoljenom Sarajevu. Večerao sam kašikom snijeg. Na večeri je bila cijela moja familija. Snijeg je isprva bio bijel, pa se preobrazio u prljav gradski snijeg i na kraju je postao krvav. Sjedili smo pod golom sijalicom i kusali kašikama krvavi snijeg iz tanjura. Ljudi van mog sna i Sarajeva zarobljenog u njemu nisu znali kako je to kad sto topova puca. (Pištalo 2000: 141)

Generisanje nacionalističke mržnje u raspadajućoj Jugoslaviji odvijalo se u najvećoj mjeri putem informativnih medija: *Sve što nam se desilo, pojavilo se prvo na televiziji, pa onda u životu. Televizor nije oslikavao nego stvarao događaje. Prvo na ekranu, pa onda u stvarnosti, stvari su doživljavale brojgelovsko-bošovsko izobličjenje* (Pištalo 2000: 87). Društvu su „zamijenjene oči“ novinskim i televizijskim informacijama dizajniranim u skladu sa potrebama ratno-huškaške retorike. Priča o dječaku koji slijepom čovjeku stavlja sa gomile različite oči kroz koje slijepac vidi samo zvijeri i druge sadržaje koji ne spadaju u njegov psiho-mentalni registar, jeste priča o konstrukciji nacionalističkih auto- i heteropredodžbi. Posljedica svega je mržnja koja je postala dominantno osjećanje u nacionalističkoj Srbiji:

U sredini u kojoj sam živeo, ljubav je postala mnogo sramotnija od mržnje. I svi ti lajavi planinski majmuni imali su pravo, svi su imali tačku oslonca u svojoj „prirodnoj“ mržnji, samo moja „veštačka“ ljubav, što reče prijateljica hrvatska književnica, nije imala nikakve tačke oslonca ni u čemu. Duša je inače beskućnica. (Pištalo 2000: 76)

Premda dijabolizira Druge srpski nacionalizam, uporedo s tim, na jedan bizaran način njeguje i ideju po kojoj su Hrvati, Bošnjaci i Srbi jedan narod. Nije, dakako, u pitanju reziduum jugoslavenstva prisutan i nakon raspada zajedničke države kao identitetska odrednica kod npr. Zore Stefanović kojoj *kada bi bila muško, ne bi padalo na pamet da ide u rat, iz danas apsolutno manjinskog ubeđenja da su Hrvati i Srbi jedan narod* (Pištalo 2000: 88). Po srijedi je daleko malignija teorija *historijskog preimućstva*⁷ i *izdaje vere pradedovske* kao opravdanja za Miloševićeve ratove nakon neuspjeha u otrežnjavanju Hrvata i Bošnjaka da su Srbi katoličke/islamske vjere. Možda je u svemu najparadoksalnija činjenica da, i dok ih ubijaju, srpski nacionalisti

⁷ *Dva najčešća pristupa su „da smo mi ovde prvi došli“ i „ovo je nekada bilo naše što znači da je i danas“. Potreba za ovim mitom posebno je indikativna na područjima koja nastanjuju i neke druge grupe, odnosno ako na njega polažu pravo i drugi, a što je u istoriji Balkana kao i drugde širom sveta bio čest slučaj* (Gavrilović, Despotović, Perica, Šljukić 2009: 27).

i dalje vjeruju u *srpstvo* svojih žrtava. Ovaj i slični mitovi u pravilu imaju podršku crkve *što je nacionalnim vođama davalo legitimitet odlaska u ratove, opravdanje za ubijanje i smrt, apsolutnu političku instrumentalizaciju i osvajanje novih teritorija* (Gavrilović, Despotović, Perica, Šljukić 2009: 9).

Na tim osnovama zadobijeni *legitimitet* za ostvarivanje najviših nacionalnih i političkih ciljeva podrazumijeva popunjavanje strukture vlasti najnižom vrstom ljudi koja je također produkt identitetskog inženjeringa miloševićevskog vremena:

Kao vladajuću normu u društvu u kome sam živio Tarkvinije Oholi je definisao glupu pokvarenost udruženu sa besciljnim lukavstvom.

Što potuljeniji mufljuz, to su ga na dvoru Tarkvinija Oholog više cenili. Govorili su: mudar. Što drskiji manijak, to su ga više cenili. Govorili su: energičan. Što primitivnija budala, to su je više cenili. Govorili su: neposredan. Početkom devedesetih, na dvoru Tarkvinija Oholog su živeli takvi mudri, energični i neposredni ljudi. (Pištalo 2000: 74-75)

RAT NA KOSOVU I NATO BOMBARDOVANJE U KONTEKSTU IMAGOLOŠKO-IDENTITETSKIH REKONFIGURACIJA

Roman *Milenijumu u Beogradu* predstavlja i svojesvrstan odgovor zapadnom imaginiranju Srbije tokom NATO napada 1999. godine i poslije. Milan Đorđević od tog perioda postaje neka vrsta dvostrukog disidenta: to je od ranije bio u odnosu na domaći ideološki mainstream a sada je i u odnosu na Zapad koji ga bombarduje i ne razlikuje od vinovnika:

Sa druge strane mislim da su u Beogradu svi hemofiličari, svi lopovi, sve starice, svi homoseksualci, svi političari, svi penzioneri kažnjeni zato što kupuju cigarete u gradu u kome su se rodili. Također mislim da je ideja o pingvinskoj istovetnosti svih članova jedne grupe i kolektivnoj krivici centralna fašistička ideja. Niko ko u to veruje ne može se smatrati anti-fašistom. (Pištalo 2000: 210)

Stigma kolektivne krivice, nerazumijevanje stradanja običnih građana, nadovezuju se na stereotipe o superiornosti Zapada i inferiornosti egzotičnog Balkana, koji se sada smještaju u kontekst globalizma i medijskih standarda današnjice:

Izveštaji brojnih izveštača sa safarija po Jugoslaviji, nastojali su da dramatizuju situaciju, umesto da je razumeju. Činilo bi se da bi za većinu izveštača razumevanje moje situacije predstavljalo neprilično familijarizovanje. Činilo mi se da niko od tih novinara nije upitao sebe ključno pitanje: šta bi on radio na mom mestu? Frojd nije bio u pravu. Psihološka potreba za dominacijom na *drugim* jača je od seksualne potrebe. Jugoslavija je obezbeđivala sirovinu: svoju nesreću. Strani dopisnici su je prerađivali u osjećaj superiornosti za sebe i svoje čitaoce. (Pištalo 2000: 98)

Pojam balkanizacija, podsjetimo se, označava ne samo usitnjavanje političkih jedinica, već je i sinonim za povratak plemenskom, zaostalom, primitivnom i varvarskom (Todorova 1999: 15). Milan će reći: *Nekad mi se čini da smo svi mi zajedno proglašeni podljudima prema kojima je svako podnošenje dobro* (Pištalo 2000: 209). Izveštavanje sa ovih prostora služi, kako bi rekao Baudrillard, zadovoljavanju potreba zapadnjačkog *uvoženja realnosti*. U eseju *Ne sažaljevajmo Sarajevo* Baudrillard kaže: *Ali mi bolje znamo šta je realnost, jer smo njima namenili da je ovaploćuju. Ili naprosto zato što ona nama, čitavom Zapadu, najviše nedostaje. Treba otići tamo gde se proliva krv da bi se sebi stvorila realnost* (prema Šarčević 2007: 199). Ovako postavljen imaginarni okvir potpuno je šizofrena situacija za ljude *graničnih* identiteta. Održanje u uskom intergravitacijskom prostoru za mnoge koji su pokazivali širinu i senzibilitet, poput Baneta npr., postaje nemoguća misija i oni proklizavaju, na jednu ili drugu stranu, u ideološki mainstream, što najbolje možemo vidjeti kroz dijalog Baneta i Milana Đorđevića:

‘Svet’, oličen u mom drugu Banetu pitao me je da li očekujem da se Zapad drži najviših legalnih standarda prema nekome za koga ne važi ni deset božijih zapovesti?

- Sudije ne siluju silovatelje i ne jedu kanibale – odgovarao sam ja. – Razlika između kriminalca i sudije je u tome što se sudija drži zakona. U suprotnom, imamo posla sa kriminalcem pod maskom sudije. (Pištalo 2000: 209)

Dižem ruku i pokorno javljam da sa ja pojedinac. Mnogo puta u životu sam stajao pred ogledalo i na kraju sam se ubedio da postojim. Ja sam Milan Đorđević, Beograđanin koji je sam. Živim između Tarkvinija Oholog koji me naziva izdajnikom i stranih novinara koji me smatraju fašistom. Dotični novinari su najbolji prijatelji Tarkvinija Oholog. Oni se jedni drugima savršeno

uklapaju u predrasude i zajedno me čine nevidljivim. Mogu li vas uznemiriti pitanjem zašto sam ja nevidljiv? (Pištalo 2000: 210)

Otpor centripetalnim silama unutar identitetskog kaleidoskopa (usp. Spahić 2016) ideološki zarobljenih društava i kolektiviteta visokomoralan je i iznimno zahtjevan čin; štaviše, podrazumijeva kontinuirane i svakodnevne osobne podvige u neposrednim suočenjima sa zbiljom kojom vlada ozračje iz stiha: *Svaka reč i svaka pesma samo svoju ljubav zna* (Pištalo 2000: 205-206). A podvig te vrste, sa potencijalno dugoročnijim katarzičnim dejstvom, je sam roman *Milenijum u Beogradu*.

* * *

Imagološka interpretacija romana *Milenijum u Beogradu* pokazala je da svako historijsko razdoblje nosi sa sobom različite utopijske i ideološke matrice imaginiranja – što je u ovom romanu predstavljeno kroz imaginarije socijalističke Jugoslavije, Srbije 90-tih godina i tokom rata na Kosovu odnosno NATO bombardovanja Beograda – koji se ne mogu odvojiti od globalnih kulturalnih i ideoloških konjunktura, također uveliko zaposjednutih stereotipima o sebi i Drugome. Kompleksna tvorba ideoloških i utopijskih predodžbi na period loma i kraja jednog društvenog perioda i uspostave novog poretka ratovima i velikim ljudskim stradanjima osigurava ovom romanu važno mjesto u okviru tzv. postjugoslavenske književne scene. Kako sugeriraju imagološke studije, književnost, pored ostalog, ima *neosporiv udio u nastanku i trajnom daljnjem djelovanju nacionalnih predodžbi koje imaju narodi jedni o drugima* (Fischer, 2009: 45) i upravo zato *Milenijum u Beogradu* jeste važan narativ za sve one koji su preživjeli opisano vrijeme apokalipse, ali i za one koji su rođeni nakon *kraja* milenijuma jer im posredstvom konstruiranih predodžbi nudi slojevit, kontradiktornu, ali i potpuniju sliku vremena koje je višestruko obilježilo identitete ljudi s ovih prostora.

IZVOR:

1. Pištalo, Vladimir (2000), *Milenijum u Beogradu*, Narodna knjiga - Alfa, Beograd

LITERATURA:

1. Assmann, Jan (2015), “Kolektivno sećanje i kulturni identitet”, u: *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, ur. Michal Sládaček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Zavod za udžbenike, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, str. 61-70.
2. Benoist, Alain (2014), “Šta je to identitet”, *Vijenac*, godište XXII, broj 526, <http://www.matica.hr/vijenac/526/sto-je-to-identitet-23182/>, pristupljeno 29. 6. 2018.
3. Derrida, Jacques (1999), “Struktura, znak i igra u obradi ljudskih znanosti”, u: Miroslav Beker, *Suvremene književne teorije*, SNL, Zagreb str. 195-208.
4. Dukić, Davor et al. (2009), *Kako vidimo strane zemlje*, Srednja Europa, Zagreb
5. Fisher, Manfred (2009), “Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava”, u: Dukić, Davor, et al. *Kako vidimo strane zemlje*, Srednja Europa, Zagreb. str. 37 – 56.
6. Gavrilović, Darko et al.(2009), *Mitovi nacionalizma i demokratija*, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad
7. Gvozden, Vladimir (2005), “Književna imagologija u perspektivi”, u: *Ostrvo*, br. 4., BZK Preporod, Zajednica općinskih društava TK, Tuzla, str. 3-21.
8. Hobsbom, Erik (Eric Hobsbawm), Terens Rejndžer (Terence Ranger) (ur.) (2002), *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd
9. Jasić, Mirna (2011), *Imalo smo komunizam po modelu austro-marksista* (Razgovor s Vladimirom Pištalom), u: Portal Novosti. 31. 12. 2011. dostupno na: <http://arhiva.portalnovosti.com/2011/12/imali-smo-komunizam-po-modelu-austro-marksista/>
10. Karahasan, Dževad (1997), *Dosadna razmatranja*, Durieux, Zagreb
11. Mannheim, Karl [1929](1936), *Ideology and Utopia*, Routledge & Kegan Paul, London
12. Pageaux, Daniel- Henri (2009), “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, u: Dukić, Davor et al. *Kako vidimo strane zemlje*, Srednja Europa, Zagreb, str. 125-150.

13. Radenović, Sandra, Karel Turza (2007), "Bioetički aspekti etničkih predrasuda", *Sociologija*, Vol. XLIX, N° 4, str. 369-380.
14. Riker, Pol (Paul Ricoeur) (2004), *Sopstvo kao drugi*, Jesen, Beograd
15. Said, Edward W. (1999), *Orijentalizam*, Svjetlost, Sarajevo
16. Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK Preporod, Tuzla
17. Šarčević, Abdulah (2007), *Filozofija i znanost*, Conectum, Sarajevo
18. Todorova, Marija (1999), *Imaginalni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd
19. Zanini, Piero (2002), *Značenje granice – Prirodna, istorijska i duhovna određenja*, Clio, Beograd

UTOPIAN AND IDEOLOGICAL IMAGE IN VLADIMIR PIŠTALO'S NOVEL *MILENIJUM U BEOGRADU*

Summary:

Based on the example of Vladimir Pištalo's novel *Millennium in Belgrade*, this paper analyzes the images and stereotypes presented through the imaginations of socialist Yugoslavia and Serbia, that is, Belgrade in the 1990s, which cannot be separated from global cultural and ideological conjunctions. More precisely, the functions and modes of constructing utopian and ideological images of the period covering the last two decades before the Millennium are considered and are trying to highlight the mechanisms and functions of the presentation / demystification of a historical period from the literary-imagological point of view.

Keywords: Vladimir Pištalo; *Millennium in Belgrade*; literary imagology; utopian and ideological images; stereotypes, border; nationalism, globalism.

Adresa autora

Authors' address

Amel Suljić, Tuzla

samostalni istraživač

suljic_amel@yahoo.com